

M. Muntaner, M. Picornell,
M. Pons, J. A. Reynés, eds.

Transformacions

Literatura i canvi sociocultural
dels anys setanta ençà

PUV

TRANSFORMACIONS
LITERATURA I CANVI SOCIOCULTURAL
DELS ANYS SETANTA ENÇÀ

Maria Muntaner, Mercè Picornell,
Margalida Pons, Josep Antoni Reynés, eds.

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Aquest estudi forma part dels resultats del projecte d'investigació FF12009-07086, finançat pel ministerio de ciencia e innovación.

Amb el suport de

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Dels textos: els autors, 2010

© D'aquesta edició: universitat de valència, 2010

Coordinació editorial: maite simon

Correcció, fotocomposició i maquetació: comunico c.B.

Coberta:

Il·lustració: «Hand made», de sara gibert (Neon de Suro, 1979)

Disseny: celso Hernández de la figuera

Realització ePub: produccioneditorial.com

ISBN: 978-84-370-7838-0

ÍNDEX

PORTADA

PORTADA INTERIOR

CRÈDITS

ÍNDEX

PRESENTACIÓ

I. EL MARC CATALÀ

NO ERA AIXÒ: LATÈNCIA I
EPIFENOMEN DE LA TRANSICIÓ

«AQUELLA ESTRANYA NEUROSIS COL
·LECTIVA» CRISI I CONTINUÏTATS EN
LA CULTURA CATALANA EN EL
VÈRTEX 1969/1970

EL REGIONALISME INSTRUMENTAL:
FRANQUISME I CATALANISME ENTRE
EL TARDOFRANQUISME I LA
TRANSICIÓ

DEL JO AL NOSALTRES: TESTIMONIS
DEL FEMINISME CATALÀ DURANT LA
TRANSICIÓ

II. EL MARC IBÈRIC

PARATEXT I NACIÓ. LECTURA COM
PARATIVA D'ALLÒ NACIONAL EN ELS
PRÒLEGS DE LA HISTORIOGRAFIA
LITERÀRIA IBÈRICA DE L'ÚLTIM
QUART DEL SEGLE XX

POESÍA PORTUGUESA: LA TRADICIÓN
DE LA AVENTURA EN EL DESPUÉS DE
LAS VANGUARDIAS

ENTRE MOLOCH I FRANCO. L'APOSTA
PER LA VIOLÈNCIA EN L'ESPANYA DEL
CANVI POLÍTIC*

O MOVIMENTO DE CONSECUÇÃO DUM
ES PAÇO PÚBLICO DE PARTICI PAÇ ÃO
CIDAD Ã COMO MOTOR DA REFUNDAÇ
ÃO DO SISTEMA TEATRAL GALEGO NA
DÉCADA DE SETENTA

III. LITERATURA EN TRANSICIÓ

DONA I SOCIETAT: LA DENÚNCIA EN
ELS RELATS BREUS DE CARMEN RIERA,
M. ANTÒNIA OLIVER I ISABEL-CLARA
SIMÓ

LA PARADOXA DE LA TRANSICIÓ:
MODERNITAT CULTURAL VS FRACÀS
SOCIAL. LA NOVEL·LA NEGRA DE
FERRAN TORRENT

IV. ESCENOGRAFIES

LITERATURA DRAMÀTICA, CREACIÓ
COL·LECTIVA I DRAMAT ÚRGIA NO-
TEXTUAL A CATALUNYA (1968-1975)

LA IRRUPCIÓ DEL TEATRE DE TEXT
NORD-AMERICÀ A BARCELONA EN LA
TEMPORADA 1990-1991: LA
FASCINACIÓ PELS MITES IANQUIS I
LES TÈCNIQUES
CINEMATOGRÀFIQUES

ESTRATÈGIES DE MOBILITZACIÓ I
FORMES D'AUTOGESTIÓ TEATRALS
EN L'ESCENA CATALANA DELS ANYS
1975 I 1976

EL TEATRE DE MANUEL MOLINS.
COMBAT: UNA PRO POSTA ESTÈTICA
PER A LA CONSECUCIÓ DE L'OBRA
D'ART TOTAL

EL TEATRE COM A EINA DE
TRANSFORMACIÓ SOCIAL AL PAÍS
VALENCIÀ DELS ANYS SETANTA: PLU
JA TEATRE

MARIA AURÈLIA CAPMANY I EL TEATRE
DE CABARET

V. LA DIMENSIÓ SEMIÒTICA DE L'ESPAI

A LA RECERCA DE LES POSSIBILITATS
EXPRESSIVES DE LA RURALIA: LA
LITERATURA D'ANTONI MUS

ESPAIS TRANSGREDITS.
TRANSFORMACIÓ DELS MARCS
CULTURALS A LA MALLORCA DELS
SETANTA

REVULSIÓ ESTÈTICA I
DESURBANITZACIÓ. TERRITORI PERE
JAUME

PRESENTACIÓ

Aquest llibre reuneix un conjunt de reflexions sobre la incidència de les dinàmiques de canvi social en la producció literària i les pràctiques culturals dels darrers quaranta anys. Ens situam en unes dècades en què els lligams entre literatura i política, entre consum cultural i identitat, entre adscripcions estètiques i ideologia són tan productius com conflictius i obliguen els analistes del fenomen a una mirada interdisciplinària com la que motiva la diversitat d'aproximacions que aquí compilam.[1]

Els capítols d'aquest volum són el resultat del congrés «Transformacions: literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà», celebrat a Palma els dies 1, 2 i 3 de juliol de 2009 i organitzat pel grup de recerca LiCETC (Literatura Contemporània: Estudis Teòrics i Comparatius) de la Universitat de les Illes Balears, amb el suport de la Càtedra Joan Ramis de Recerca, Formació i Documentació Teatral. [2] Aquest encontre, centrat en la reflexió sobre els fenòmens que il·lustren la interacció entre la literatura i els processos de canvi social i cultural, resulta una passa més en un procés de recerca que fins al moment havia donat com a resultat, en una primera fase, l'anàlisi de la narrativa experimental catalana dels anys setanta i primers vuitanta, recollida en el volum *Textualisme i subversió* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007). En una segona fase, aquesta recerca textual i contextual s'amplià vers una reflexió sobre la incidència de les estètiques considerades de ruptura en el marc de la cultura catalana del mateix període, que culminà amb la publicació del volum *Poètiques de ruptura* (Leonard Muntaner Editor, 2008), fruit del seminari «Poètiques de ruptura. Teoria i pràctica del textualisme», celebrat a Palma els dies 13 i 14 de desembre de 2007.[3]

Als dos volums citats es partia d'una percepció del text considerat com a esdeveniment social, com a marc dinàmic on es manifesten i s'inscriuen propostes de reconfiguració del sistema literari i cultural. El que es proposa aquest nou volum és analitzar com aquest marc dinàmic que denominam textualitat interacciona amb els processos de canvi sociocultural. Així entesa, la conjunció que enllaça literatura i canvi sociocultural en el títol del llibre no pretén atorgar a la transformació el paper de «context» que representen o on s'expliquen determinats «productes» literaris i culturals. Ben al contrari, el que proposa és una anàlisi de la literatura i la cultura també com a processos dinàmics, és a dir, com a parts actives en els canvis socials i culturals que han afectat la cultura de les darreres dècades. Plantejades en aquest marc de diàleg, les diferents aportacions que es presenten a *Transformacions: literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà* analitzen les diferents cares d'un debat entre tradició i transformació que, en el context català del qual partim –i en els contextos espanyol, gallec i portuguès, també representats en el volum–, s'ha concretat en tensions entre llenguatges estètics, actituds intel·lectuals i programes culturals. Estudien la simultània polarització i convivència entre compromís identitari i investigació artística, teatre de text i teatre-espectacle, projectes culturals de resistència i projectes d'experimentació, política de partit i política de moviments socials en un camp d'anàlisi delimitat per la intersecció entre tres eixos conceptuals. El primer és la idea de transformació entesa com a procés complex que dialoga amb allò que en un determinat moment històric s'entén com a tradició; un procés, doncs, que per definició, hauria de rebutjar les mirades unívokes a què han estat sotmesos conceptes que han servit per concretar-ne l'anàlisi en el context hispànic, com ara el de Transició, objecte de debat en aquest volum. El segon eix és la definició del marc temporal en què se situen els productes

on es manifesta el canvi, determinat per la frontera simbòlica dels anys setanta i que inclou des de l'emergència de potencialitats de canvi en el tardofranquisme fins a la consolidació o el bandejament d'aquelles dinàmiques que havien estat percebudes com a «innovadores» en la producció cultural actual. El tercer eix és el que determinen les fronteres sempre equívokes del marc cultural objecte d'estudi. En aquest sentit hem optat per partir de la literatura i la cultura catalana, però obrint-la a espais de diàleg amb altres tradicions de l'àmbit ibèric amb les quals es poden establir les pautes comparatives necessàries per a la comprensió de les dinàmiques internes de qualsevol sistema cultural.

Les seccions «El marc català» i «El marc ibèric» reuneixen estudis que analitzen les dinàmiques polítiques de canvi que determinen la percepció de la identitat catalana (Resina, Marín), el binomi canvi-continuïtat en el marc cultural (Picornell), l'entesa de la dissidència per part del règim franquista (Casanelles) i la refiguració dels discursos feministes en la Catalunya en transició (Francés). Ja des de l'àmbit literari, se'ns proposen mirades obertes a l'àmbit ibèric analitzat des de la perspectiva de les implicacions identitàries de la historiografia literària del període (Casas), de l'evolució de la poesia d'experimentació portuguesa (Cuadrado) o del teatre com a espai de participació pública en el context gallec (Biscaíño). La secció «Literatura en transició» analitza la incidència social del fet literari des de la perspectiva del gènere (Cortés) i les determinacions de fórmules narratives com la novel·la negra (Silvestre). Dins el bloc «Escenografies», centrat en la construcció de l'espai escènic, les contribucions de Gallén, Benet, Foguet, Marcillas, Soler i Toda estudien diferents facetes de les transformacions que han afectat el món teatral català. S'ocupen, així, de la incidència que hi tenen els debats sobre la textualitat, sobre la col·lectivitat de l'autoria dels discursos teatrals o sobre la influència de

diferents tradicions o formes teatrals en l'evolució i l'arrelament social de la dramaturgia catalana contemporània. Precisament alguns d'aquests debats prengueren cos en la taula rodona sobre nous llenguatges teatrals que tingué lloc el darrer dia del congrés «Transformacions», i que comptà amb la participació de Carles Batlle, Rafel Duran, Pere Fullana i Josep Pere Peyró. Finalment, les contribucions de Barceló, Muntaner i Pons, incloses a l'apartat «La dimensió semiòtica de l'espai», examinen l'escenificació de l'espai públic –entès com a llenç semiòtic que l'art pot apropiarse i transformar– en la societat catalana dels darrers quaranta anys.

En definitiva, trobareu en aquest volum diversos plantejaments temàtics i metodològics a l'entorn de la intersecció entre transformació i cultura. Se situen, en aquesta diversitat, en el marc d'uns estudis literaris també en constant transformació, és a dir, a la recerca de noves vies per conceptualitzar la relació productiva i dinàmica entre textos i contextos, entre els marcs disciplinaris i la multiplicitat de mirades crítiques a què ens obliga l'anàlisi de la societat i la cultura contemporània que han centrat fins al moment les iniciatives del grup de recerca LiCETC .

L'equip investigador agraeix l'ajut desinteressat d'aquelles persones que han contribuït a portar a terme aquest projecte: Maria Magdalena Alomar, Xavier Barceló, Maria Antònia Bibiloni, Nicolau Dols, Martí Fons, Natalia Fuster, Elisabet Ginard, David Ginard, Martí Marín, Joan Mas, Esperança Mateu, Maria Melià, Francesc Perelló, Agnès Pons, Aina Puigserver, Jaume Reus, Jesús Revelles, Maria Isabel Ripoll, Patricia Trapero i la Fundació Pilar i Joan Miró.

[1] Aquest volum s'inscriu en el marc del projecte d'investigació «La poesia experimental catalana del període 1970-1990: discursos, representacions, recepció, infraestructures de difusió i marc sociocultural», subvencionat pel Ministeri de Ciència i Innovació (FFI 2009-07086).

[2] Aquesta selecció es complementa amb la del volum *Transformacions: llenguatges teòrics i relacions interartístiques (1975-2000)*, publicat a la col·lecció Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, editada per Edicions UI B i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

[3] Fins al moment, la recerca realitzada ha rebut les ajudes de la Càtedra Alcover-Moll Villangómez (2004-2006) i del Ministeri d'Educació i Ciència (projecte «Teoria i pràctica de la narrativa experimental catalana (1970-1985): anàlisi i estudi contextual», HUM 2006-06108).

I.
EL MARC CATALÀ

NO ERA AIXÒ: LATÈNCIA I EPIFENOMEN DE LA TRANSICIÓ

Joan Ramon Resina
Stanford University

Tot el que desitges, després de quaranta anys de repressions i de frustracions, ja no són anys de delit i d'eufòria, sinó el simple descans horitzontal en un camp de moradux ben poblat...

Antoni Serra

Aviat els espanyols hauran viscut tant de temps en democràcia com sota el franquisme. Han passat trenta-cinc anys, o sigui dues generacions i mitja vida d'ençà de la Transició, i pot dir-se que les noves generacions en saben tant, d'aquell període, com els seus pares de la Guerra Civil i de la República. És a dir, molt poc, i aquest poc encara filtrat per una memòria precària i insegura. És un problema d'informació, però també un problema de criteri. Perquè els criteris han canviat tant com els referents polítics i com les mateixes persones. Encara més, els filtres també actuaven sobre els que es van esforçar a explicar la Transició en el moment que es produïa i van esmerçar-hi claus interpretatives pròpies de les teories amb què s'analitzaven els conflictes d'aquells anys. Teories que en aquell moment seduïen més que no explicaven, i que han resultat ser foc d'encenalls. Perquè la Transició, com la

guerra o el mateix franquisme, no fou la resolució dels conflictes anteriors sinó la síntesi de la dialèctica històrica elevada a nova tesi, per dir-ho en la terminologia tan de moda aleshores. Dit sense el color sèpia, les anàlisis contemporànies no eren ni podien ser vertaders exercicis d'historització, perquè estaven amarades dels problemes que aleshores es debatien. Així, per exemple, un dels millors llibres sobre el tema, *La Transició a Catalunya*, que Jaume Lorés publicà el 1985, arrossegava, com tants d'altres en aquella època, una sobrevaloració del marxisme, enfront del qual el pujolisme esdevenia un catolicisme rústic d'arrel vigatana. Aquesta reducció ultrada del nacionalisme, tot i que limitada a la vessant convergent, avui és insostenible, mentre que el marxisme, la prova del cotó del progressisme d'aquells anys, anà a parar a les golfes de la història.

Amb la dictadura estructurada en un calendari que partia de l'any de la Victòria i entesa sempre com a continuació de la guerra, la Transició fou la verdadera postguerra. A aquesta època, molt més que a les dècades anteriors, que perllongaren el conflicte per altres mitjans (repressius d'una banda i resistencials de l'altra), s'aplica la constant observada per Peter Sloterdijk en els acabaments de les conteses bèl·liques, quan el balanç de les forces històriques impulsa vencedors i vençuts a avaluar les premisses culturals pròpies a la llum dels resultats obtinguts als camps de batalla. En general, diu Sloterdijk, els vencedors interpreten els resultats com una confirmació de la seva orientació, que així queda reforçada, mentre que els vençuts –en la mesura que no s'enganyen o dissimulen els seus errors amb excuses– han d'esbrinar les raons del fracàs. D'aquesta manera poden de vegades arribar a la conclusió que l'ensulsiada, no la causà únicament la superioritat militar de l'enemic sinó també febleses pròpies, la falta d'adequació de la pròpia conducta a la

situació objectiva, un posicionament fatalment equivocac respecte del món (Sloterdijk, 2008: 17-18).

No hi ha cap dubte que el tradicionalisme espanyol s'afermà pregonament durant el franquisme i es consolidà en la Transició. L'arranjament polític a la mort de Franco no sols corregí la històrica dimissió de la Monarquia el 14 d'abril de 1931 sinó que enfortí la legitimitat d'uns poders reals que havien trontollat durant la República, s'havien llançat a la conquesta de l'Estat en un joc de tot o res l'estiu de 1936, i havien intentat garantir la seva permanència liquidant físicament o moral l'oposició durant quatre dècades de dictadura. L'oposició, en la mesura que encara representava els perdedors de la Guerra Civil, demostrà, tot i que en graus diferents, haver copsat la seva feblesa constitutiva, cedint al xantatge militar que imposà el continuisme amb una transició; sense ruptura, és a dir, un canvi de forma sense canviar el personal. Està per fer-se una història crítica de les forces republicanes (a Catalunya tot just s'ha encetat) escrita no pels ideòlegs del franquisme i el neofranquisme sinó amb distància i desapassionadament. Però res del que ha passat de la Transició ençà s'explica sense la revisió que necessàriament van fer els perdedors respecte de la relació entre les idees que abraçaren durant la Guerra i la situació objectiva a Espanya i al món. Només cal considerar la desaparició total i definitiva de l'anarquisme com a doctrina política (l'anarquia constitutiva de la societat catalana són figures d'un altre paner), desaparició que no s'explica ni de bon tros per la repressió, per constatar el grau de la correcció portada a terme per la societat que emergí del franquisme.

Així, doncs, retinguem la idea de la Transició com a postguerra en el sentit de cessament de les hostilitats i reorganització de la societat partint de les implicacions meditades i païdes del resultat del conflicte. Amb la mort del dictador esdevenia possible firmar una pau social que,

respectant els privilegis dels guanyadors, obria una escletxa a la participació d'elements que provenien de la clandestinitat i representaven la pluralitat –política, cultural i nacional– de la societat espanyola. En aprovar-se la Constitució –que es redactà sota la tutela de l'exèrcit– es donaven per acabades les hostilitats trenta-sis anys després de la victòria de Franco. Tot i així, la Transició no fou tant la superació dels conflictes, que es mantingueren latents durant tot aquest període, com l'amnistia que s'acorda al final d'una guerra per reubicar tothom en una nova legalitat que els vençuts, en acatar-la, doten de legitimitat. Heus aquí per què la reconciliació s'imposà com a dogma i argument decisiu per extraure la concessió de legitimitat dels únics que podien atorgar-la. Aquest regust de final de conflicte, sovint barrejat amb un optimisme desmesurat respecte de la maduresa política dels espanyols, es troba en les versions més cofoies de la Transició. Per exemple, en la idea d'una oposició que sacrificà assenyadament els seus objectius en nom d'una democràcia integradora, idea expressada per Raymond Carr i Juan Pablo Fusi en un llibre en el qual les sigles ERC no apareixen al llarg glossari d'abreviacions de forces polítiques, ni el nom Tarradellas a la llista d'actors. Consignem, sense discutir-ne les implicacions, que en general els historiadors de la Transició han amagat el to social i cultural que tingué la Catalunya republicana abans del 36, condonant l'enorme dèficit democràtic que suposava suprimir-ne la memòria i donar per bona la societat sortida del franquisme com a horitzó definitiu de les ambicions de la Catalunya autònoma. En aquesta manca d'honestedat historiogràfica hi ha l'arrel intel·lectual dels malentesos que s'han succeït sense treva al voltant de les reivindicacions catalanes d'ençà de la Transició.

Que la guerra no havia acabat ben bé el 1975, i que així ho entenien sectors influents del franquisme, ho demostra la violència desfermada en el seu bàndol quan va morir

Franco, una violència que, tot i que fou explicada com a manifestació d'un extremisme minoritari, en realitat tenia pregones arrels en el franquisme sociològic i un ampli ressò dins l'exèrcit i els cossos de seguretat de l'Estat, com es comprovà amb els diversos intents de fer descarrilar la reforma. Dos anys abans de la mort de Franco i fins al final dels anys setanta, les joventuts feixistes, sovint amb la complicitat de la policia, desfermaren un autèntic terrorisme, especialment a Barcelona, fent esclatar bombes en cinemes, restaurants, i associacions veïnals, incendiant llibreries i colpejant vianants per obligar-los a repetir consignes feixistes. Aquestes accions condicionaren la negociació de la pau i la redacció de la Constitució, com també les condicionà la remor de sabres que acompanyà tot aquest procés fins que va haver passat el 23-F. Dirigides per personatges de l'ala més dura del franquisme, com els generals García Rebull i Iniesta Cano, l'advocat Blas Piñar, o els anteriors ministres Utrera Molina, Girón de Velasco i Ruiz Jarabo, les joventuts feixistes portaven la provocació al carrer amb una clara voluntat de proveir el «Bunker» amb el pretext que buscava per frenar l'evolució política del règim. Per a una capa de la població espanyola el temps semblava no haver transcorregut. Quan arribà la mort biològica del dictador, els semblà una incidència inoportuna però al capdavant relativa dins el bucle d'una història que per a ells s'havia aturat el 1939.

Els diversos intents d'involucionisme d'aquells anys, tot i que fracassats en la demencial voluntat de fer anar enrere les manetes del rellotge, demostren que una part de la gran família política que configurà el franquisme havia estat víctima del miratge de l'immobilisme que ella mateixa havia escampat com a mètode més o menys eficient per monopolitzar el poder. Aquest sector estava encara immers en una història que s'havia anat descomponent fins que es convertí en una baluerna florida i polsosa per a les noves generacions. El franquisme, tal com l'entenien aquells

sectors nostàlgics, representava una societat endarrerida que, per uns anys i mentre durà el prestigi de l'Eix, optà per organitzar-se sobre l'arcaisme autoritari més irracional i més bèstia. El mateix 23-F ens dóna la clau per interpretar aquesta persistència dins la cultura política de la Transició. La clau no és el concepte de desmemòria, ni tampoc el suat pacte de l'oblit. Si creiés en el valor científic de la psicoanàlisi, potser parlaria d'un inconscient col·lectiu i un trauma no superat. Des d'aquesta perspectiva, el 23-F hauria estat un retorn a l'escena primària, i així ho indicaria el fet que el capità general de València redactés un ban inspirat en el que proclamà el general Mola el juliol de 1936. Però el «¡se sienten, coño!» de Tejero tenia poc a veure amb el «¡viva la muerte!» de Millán Astray i els trets de la seva pistola reglamentària sols van fer saltar una mica de guix del sostre del Congrés dels Diputats. Cert, tots dos eren uns eixelebrats extrets d'alguna obra de Valle-Inclán. Cap d'ells tenia la més mínima possibilitat de sortir-se'n sense tenir al darrere l'astúcia freda d'un Alfonso Armada i d'un Francisco Franco, respectivament. Però Tejero, i encara més Armada, sabien la distància que hi havia de Salamanca 1936 a Madrid 1981, d'un moviment recolzat en el feixisme italoalemany a un complot que pretenia torçar el braç de l'oposició sense trencar-lo.[1] Per això, més que de regressió inconscient a l'escena del trauma, cal parlar d'estat de latència d'uns elements arcaics i en darrera instància violents que emergeixen el 23-F, però que, comprimits i folkloritzats dins aquest aspecte teatral, es reinscriuen en el nou ordre democràtic i treballen per mitjà de la legalitat. La clau de la Transició no és tant, doncs, que consolidés el franquisme sociològic alhora que desmantellava el polític, com que el mateix franquisme havia estat la precipitació en estat pur d'unes disposicions que la democràcia desplaçava transitòriament de la

superfície de la vida pública a l'espera de poder reactivar-les en un ambient políticament favorable.

Carr i Fusi col·laboraven en el disseny del mite sobre la gran contribució a la democràcia que l'oposició hauria fet sacrificant el compromís de rompre incondicionalment amb el franquisme. Aquests historiadors, i com ells molts altres, aplaudien el «sacrifici», reconeixent l'alt preu que l'oposició, especialment els comunistes, hauria pagat per aquest gest assenyat i patriòtic, sense plantejar-se, però, que si la ruptura era de fet possible, aleshores calia considerar el gest com un lamentable buidatge de la democràcia. Més plausible és admetre que, per als comunistes, però no sols per a ells, sacrificar l'ideal republicà era un gest més oportunista i, en definitiva, necessari, que patriòtic. Però per entendre-ho així cal reconèixer que objectivament les possibilitats de trencament amb l'arranjament franquista eren nul·les, i encara més per desembocar en el comunisme, el futur del qual a l'Europa occidental ja era força precari, per molt que Santiago Carrillo fantasiés amb la idea d'una revolució democràtica liderada pel seu partit. Ruptura potser n'hi podia haver a Catalunya i, a tot estirar, al País Basc, però les conseqüències de l'aïllament en què s'haurien trobat els catalans s'haurien assemblet molt a les del 6 d'octubre de 1934, quan la Generalitat va secundar la sublevació socialista d'Astúries i tot el govern fou empresonat (Benet, 2000: 205). Per copsar la temperatura política a la fi del franquisme només cal fixar-se que les eleccions del 15 de juny del 1977 van guanyar-les els franquistes de la UCD arreu de l'Estat tret de Catalunya i d'Euskadi. Al conjunt de l'Estat, el PCE, suposadament la gran força d'oposició a la dictadura, obtingué vint diputats, el 10% del vot.

En tot cas, el preu pagat per l'oposició per tal d'entrar al joc polític fou més alt del que solen reconèixer els historiadors, ja que la no-ruptura no escorà el nou règim cap a la tolerància, sinó cap al foment de les conductes

franquistes. Com a prova d'això sols cal considerar que dels vint-i-nou implicats en el 23-F que van rebre penes de presó, cap no la complí íntegrament, i que la trama civil mai no es va investigar. Dels vint-i-nou condemnats, setze van reincorporar-se a les forces armades o a les de seguretat i van rebre ascensos abans de jubilar-se. El que havia de ser el principal beneficiari de l'operació, el general Armada, fou condemnat a trenta anys, però va ser indultat després de complir-ne sis. El general Jaime Milans del Bosch, que va treure els tancs a València i va decretar l'estat d'excepció, fou condemnat a vint-i-sis anys i vuit mesos, però sols en va complir deu. El més visible dels colpistes i conspirador reincident, el coronel de la guàrdia civil Antonio Tejero Molina, fou qui més temps restà a la presó. Condemnat a trenta anys, obtingué el règim obert al cap de dotze i la llibertat condicional en poc menys de quinze anys. Cap dels implicats va penedir-se mai de l'atemptat contra la democràcia i alguns van implicar-hi directament el rei (Riego, 2006).

L'episodi del 23-F, el més emblemàtic de la Transició, il·lustra perfectament la latència del franquisme, que perdura molt més enllà de la seva existència oficial i es reactiva en actituds antidemocràtiques que amaren no sols l'anomenada cultura del canvi, sinó fins i tot la de l'actualitat. Si té algun sentit parlar de latència, voldria dir que la cultura espanyola ingressava a la modernitat llastada per l'arcaisme. Voldria dir que la Transició era un epifenomen, una pantalla que dissimulava la transmissió de processos perfectament caracteritzats amb el terme «sense ruptura». L'escenificació del canvi de règim obeïa la lògica amb què Tancredi, el nebot de Don Fabrizio, defensa la presa del Regne de Nàpols pels garibaldins a *Il Gatopardo*: «Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi» (Lampedusa, 1961: 42). Cal que moltes coses canviïn perquè tot romangui igual. Per entendre fins a quin punt la Transició va ser conservadora sols cal comparar

l'abans i el després de la cultura antifranquista. De la Cançó, per exemple, s'ha pogut dir versemblantment que «més que de la feina subterrània de les organitzacions polítiques i sindicals clandestines, l'antifranquisme combatiu va venir de la mà d'una colla de cantants i grups que eren a primera fila» (Batista; Casas, 2003: 269). A diferència dels eslògans, les cançons adapten els sentiments, amollen els judicis, modifiquen insensiblement les disposicions, i en definitiva transformen la vida. Amb raó, el règim es preocupava d'un enemic armat de cançons, al qual censurava peces i prohibia recitals; o bé hi enviava membres de la brigada politicosocial per comprovar que es mantenia la censura. Explica Miquel López Crespí (1994: 32) que l'octubre de 1967, quan Raimon féu un recital al cinema Born de Palma, la Brigada Social anava llegint les cançons per comprovar que corresponien a les lletres autoritzades per la policia. Hi havia, a més, el fet de cantar en català, que a mitjan anys seixanta s'associava a la resistència i feia que alguns cantants espanyols i fins i tot italians fessin versions catalanes dels seus èxits. Des d'una perspectiva gramsciana és indubtable que la Nova Cançó va hegemonitzar el moviment antifeixista als Països Catalans i va assolir un gran prestigi arreu de l'Estat. Per això el seu arraconament a partir dels anys setanta explica una història molt diversa de l'oficial. Es podria parlar, amb Núria Feliu (citada a Strubell, 2008: 140), d'un intent d'anul·lar emocionalment Catalunya. Els cantants sovint han denunciat una traïció dels polítics, que es van apropiat electoralment de les masses conscienciades durant anys per una cultura popular combativa. I tenen raó fins a cert punt, sense oblidar que la normalització del joc polític formava part de l'horitzó democràtic a què tendia la major part d'aquella cultura. Però cal recordar que no era or patriòtic tot el que lluia i que l'oportunisme també va arrapar-se a la Cançó.

En aquest sentit la trajectòria de Joan Manuel Serrat és ben notòria. Serrat sorgeix dintre de la Nova Cançó quan aquest moviment ja està prestigiats i s'apunta una fita simbòlica en negar-se a cantar en espanyol al XIII Festival d'Eurovisión el 1968. El gest fou aplaudit i el cantant sumà popularitat sense que ningú observés que Serrat renunciava a desafiar el règim cantant en català al Royal Albert Hall. Aquella renúncia no tingué cap transcendència a Europa i en canvi sí que en tingué l'èxit de la mediocre Massiel, imatge de l'Espanya desenfadada i festiva que començava a desplaçar la de tricorni i sotana. Posteriorment, el cantant del Poble Sec, temptat pel mercat hispà, va acabar de buidar aquell gest, i es convertí en un cantant espanyol amb un tènue vincle sentimental i anecdòtic amb els orígens barcelonins. Contrastant amb la integritat d'un Raimon, una Maria del Mar Bonet, o un Lluís Llach, Serrat va fer les Espanyes i les Amèriques com un Julio Iglesias qualsevol. Havent apostat al cavall catalanista quan era el favorit, acabà posant el seu prestigi al servei del PSOE, ni més ni menys que la pròpia Massiel. Després de la LOA PA, el terrorisme dels GAL i la corrupció metastàtica dels darrers anys de Felipe González, Serrat, en ple míting electoral, demanava al president enfonsat pels escàndols «más de lo mismo». En plena afirmació del populisme espanyol més groller, Serrat acudiria a la Plaça Monumental amb la ministra de Cultura per donar suport a un acte testimonial curull de significat en una ciutat designada com antitaurina.

Passar de la nit del franquisme al crepuscle de la Transició va fer que moltes figures ambigües es retallessin amb precisió contra la claror ideològica que s'anava imposant a mesura que la societat guanyava perfil polític. Aquell cínic «contra Franco estàvem millor», pronunciat durant la Transició, també volia dir que la forma genèrica d'estar contra «el règim» s'havia acabat i ara un estava a favor o contra aspiracions més concretes, més locals i

precises, com ho és sempre la vida real de les persones. Aquella vida, a Catalunya, durant les tres dècades i mitja de dictadura, i en contrast amb el centre de la Península, havia estat molt impregnada per la societat civil, que a partir dels anys setanta i en els vuitanta semblà afeblir-se fins a desaparèixer en una mena de socialització de l'egoisme i la disbauxa més o menys mediterrània.

A Catalunya la desmobilització de la societat civil començà amb la dissolució de l'Assemblea de Catalunya després de la històrica manifestació de l'11 de setembre de 1977, i resultà en la impossibilitat des de llavors de refer el front comú per defensar de manera conjunta i ordenada les qüestions de país. La fragmentació enfortí el centralisme en un moment en què es trobava ideològicament afeblit. Poc després del globus sonda que fou el 23-F, el PSOE atemptà contra l'autogovern català amb la LOA PA, i es produí la primera de les agressions postfranquistes contra la llengua, l'anomenat manifest dels 2.300, amb el qual intel·lectuals espanyols suposadament d'esquerres proclamaven el seu franquisme essencial atacant la reaparició del català a l'esfera pública.

El darrer intent d'oposar un moviment cívic de resistència al neoespanyolisme d'esquerres, que prenia cos amb un discurs aparentment classista i en realitat racista, que equiparava cultura catalana amb burgesia, fou la Crida a la Solidaritat. La Crida, que naixia amb la participació inicial de tres mil persones, es constituí ben aviat en un moviment amb el suport d'entitats com Òmnium Cultural, el CIEMEN, la Unió Excursionista de Catalunya i l'Orfeó Català. La Crida omplí el Camp Nou el 24 de juny de 1981 amb el lema «Som una nació». Aquell mateix dia l'extrema dreta havia planejat un gran atemptat a l'estadi. Però no era sols de la dreta, que es feia malveure la Crida. També va provocar les ires del PSC quan denuncià la LOA PA, a favor de la qual els socialistes catalans havien votat aquell mateix any. Aleshores la Crida aconseguí convocar 350.000

persones al Passeig de Gràcia per protestar contra aquesta llei, que després seria declarada inconstitucional, tot i que a la pràctica acabaria aplicant-se. La Crida va ser un moviment de resistència pacífica a les inèrcies del règim anterior, alhora que denunciava el mal anomenat pragmatisme dels partits. Aquests, que ja havien intentat aturar-ne la formació, van acabar o combatent-la, com féu el PSC, o procurant tutelar-la, com féu CiU.

D'on sortia la por a l'activisme democràtic? Què ho feia que, de manera molt gradual però inconfusible, la tramoia política de la Transició s'anés burocratitzant i alienés de manera creixent aquella societat civil que a Catalunya havia fet de dic de contenció del franquisme? El franquisme també s'havia basat en un *movimiento* i havia apel·lat a unes classes populars que forniren la carn de canó per a la guerra primer i, més tard, la primera línia de defensa de l'immobilisme jeràrquic. Els partits sorgits de la Transició no tenien cap altre model d'institució que el franquista. Què hi ha d'estrany que en ocuparles n'adaptessin els mecanismes? Les diputacions, els ajuntaments, aquestes eren les eines de la política, i estaven farcides de personal que els havia donat contingut durant moltes dècades. Es tractava de gent acostumada a unes rutines i amb uns tics que no es podien modificar amb una simple declaració de principis.

En parlar d'activisme és imprescindible fer esment de l'esdeveniment periodístic més important del postfranquisme, la publicació del diari *Avui*, el primer en llengua catalana des del final de la Guerra Civil. Aquest diari va ser un dels signes més visibles de la Transició, tot un símbol de l'esllavissada política, ja que la publicació d'un diari en català fou impossible en vida de Franco. I la de l'*Avui*, que tenia el permís demanat de temps enrere, fou una de les «concessions» que els franquistes sabien que no es podrien estalviar. Tenia raó Josep Faulí quan veia en l'*Avui* el «símbol, representació i mostra del gran problema

que calia resoldre, que era el problema català» (Faulí, 2004: 117).

L'*Avui* sortí al carrer el 23 d'abril de 1976, quatre mesos i mig abans de la data prevista, que era l'11 de setembre, perquè el promotor, Josep Espar Ticó, dubtava que les condicions polítiques espanyoles estiguessin prou madures per sostenir la democràcia i va considerar preferible «que si l'*Avui* havia de morir com a diari a causa d'una involució política a Espanya, era millor que el matessin que no pas fos un nonat» (Cadena, 2004: 106). Fixem-nos-hi: la premsa catalana reneix amb plena consciència que aviat pot deixar d'existir, conscient, això és, que el franquisme, que aleshores es debatia entre resoldre la seva continuïtat dins la democràcia o perllongar la dictadura, no era cap altra cosa que l'estat latent de la guerra en una societat dividida ontològicament en bàndols incompatibles.

Però la complexitat de la Transició cal mesurar-la en la literatura, oimés perquè és l'àmbit que millor indica l'evolució social de la llengua i el compromís intel·lectual amb el país des de mitjan anys seixanta. La ràpida recuperació de l'edició en català al llarg de la dècada provocà pors i polèmiques entre els autors que havien obeït la consigna de la hispanització i gaudit del protagonisme en els mitjans de comunicació. Després, alguns d'aquests autors s'han trobat políticament descol·locats i han disfressat la mala consciència amb atacs duríssims a la represa institucional de la llengua. Embolicats amb la bandera del progressisme, han desvirtuat la història del país, i han maldat per esborrar de la memòria col·lectiva el fet que la literatura en castellà no tingué practicants d'elit a la Catalunya republicana. Sols cal comparar el prestigi de la literatura catalana actual amb el que tenia la d'avantguerra per adonar-se que el conformisme amb què se segellà la Transició va buidar de contingut emocional la relació dels catalans amb la seva literatura i va rebaixar-ne l'ambició. Són anys difícils per a l'edició en català, que

resulta comercialment deficitària a causa d'un públic que llegeix poc i que, ensinistrat durant dècades a llegir en castellà, troba incòmoda la lectura en la llengua pròpia.

Dintre de l'àrea cultural catalana i en aquest període, té especial interès la literatura a Mallorca, perquè l'illa –com, en general, les Balears– ha estat sacsejada per canvis sociològics d'extraordinàries proporcions. Em refereixo, per descomptat, a l'impacte del turisme i a l'esmicolament de la societat illenca que ha provocat aquest fenomen de masses, que ha alterat irreversiblement les formes de vida, juntament amb la composició demogràfica i els referents culturals. Alguns escriptors mallorquins –Baltasar Porcel, Carme Riera– s'havien instal·lat a Barcelona durant la dictadura i s'havien integrat a la vida cultural de la ciutat, com abans ho feren altres escriptors i intel·lectuals mallorquins com Gabriel Alomar, Miquel dels Sants Oliver, etc. Però tot i que aquests autors tracten de Mallorca a les seves obres, són uns altres els que han descrit la transformació turística de l'illa. Gabriel Janer Manila, Biel Mesquida, Maria Antònia Oliver, Antònia Vicens o Guillem Frontera descriuen el xoc cultural que representà l'arribada del turisme, el seu efecte sobre la moral i els costums d'una societat tradicional, així com l'aparició d'una nova classe social: la burgesia turística i la seva indispensable contrapartida, un proletariat hotelier compost d'una massa migratòria peninsular i d'antics camperols mallorquins, que abandonaven el conreu per la promesa d'un jornal.

En aquestes obres domina, segons Pilar Arnau (1999: 103), el sentiment d'impotència davant l'immobilisme de la moral catòlica o petitburgesa, la crítica a l'autoritarisme i a l'explotació del nou proletariat que, malgrat les difícils condicions de vida, no arriba a desenvolupar una consciència de classe. Amb el pas del temps s'ha vist que aquell proletariat procedent de l'emigració espanyola tampoc no va desenvolupar una solidaritat amb la llengua i

la cultura mallorquina a mesura que es reclassava mitjançant la integració econòmica. Però aquesta ruptura de les bases culturals de la comunitat mallorquina era un aspecte de la immigració que molts intel·lectuals mallorquins dels anys setanta, embadalits amb l'economicisme que dominava la sociologia de l'època, no eren capaços de veure. Al capdavant, i malgrat canvis tan espectaculars com el capgirament del valor de la terra, que provocà que es passés a valorar el litoral molt més que les terres interiors de conreu, i l'ascens vertiginós d'una burgesia hotelera, persistia la situació descrita per Josep Melià amb referència a les limitacions de la classe directiva del vuit-cents i de la primera part del nou-cents:

Societat incompleta, país a mig fer, o desfer, Mallorca no permetia reproduir els esquemes dialèctics dels pobles normals. Uns i altres, dretes i esquerres, resultaven colonitzats per les mateixes estructures del poder real. Ni tan sols era exacte que el poder econòmic fos traduïble en poder polític (Melià, 1977: 207).

D'alguna manera la descripció també s'aplica a la Catalunya postfranquista, amb unes elits igualment castellanitzades i un proletariat d'al·luvió que viu al país (majorment a les zones urbanes més despersonalitzades) sense cap inquietud per conèixer-lo. També és certa, fins avui mateix, la descripció d'unes dretes i unes esquerres colonitzades que no són altra cosa que el retorn dels partits dinàstics expulsats de la política catalana a començaments de segle. Però hi ha, sense cap dubte, una gran diferència en el grau de consciència de les classes dirigents mallorquina i catalana respecte de la tradició del país, que a Catalunya inclou el record de l'etapa autonòmica republicana i la història integral del catalanisme polític. Aquest element diferencial, decisiu per a l'estructuració

d'una consciència nacional com la que propugnava Melià, ha mancat a Mallorca, excepte en nuclis molt reduïts i d'escassa influència. En el seu lloc hi ha hagut, en paraules de Melià (1977: 285-286), «en comptes d'una cultura alliberadora (...) una semicultura, un grau de semiinformació, que emmiralla idees forasteres i ageganta prestigis». Per això, sotmesa a la graella ideològica espanyola sense la mediació d'un principi nacional propi, es diria que a Mallorca la tensió ideològica era en aquells anys més descarnada que al Principat. A Mallorca, l'absència d'una burgesia compromesa amb la democràcia féu impossible la mediació entre els extrems del conformisme i la ruptura i provocà l'aparició de joves que, davant la provincianització a remolc d'una cultura nacional forastera, idealitzaven la revolució mundial i s'entusiasmaven per la lluita armada, aplicant a les Illes les teories de les guerres anticolonials de l'època. No costa gaire, ressituant-nos en el bull ideològic d'aquells anys, imaginar uns joves que, com recorda Miquel López Crespí (2000: 152), estaven «disposats a deixar la vida, en cas necessari, en l'intent de deslliurar el seu poble de l'opressió exercida per l'explotació capitalista –el treball assalariat– i per l'imperialisme –l'opressió de les nacions».

Amb aquests maximalismes (matar d'un sol cop el feixisme, el capitalisme i l'imperialisme, si no és que els fonien en un de sol), era inevitable que es produís el desencís. Així jutjà la Transició el periodista i escriptor Antoni Serra, un dels intel·lectuals antifranquistes més insubornables:

Era lamentable la major part de tot el que observava, però era ben real, i d'una crueltat patètica: la continuïtat del franquisme dins les aparents estructures democràtiques, per molt que se les intentàs disfressar... Aquesta –entre cinismes, oportunismes, escalades, conversos sobtats, favors a

amics— és la Mallorca que hem anat construint en democràcia, una Mallorca del fracàs autonòmic i de la inexistència (Serra, 2002: 192).

Serra ens parla de la latència del franquisme dins les estructures democràtiques bastides durant la Transició i d'una Mallorca políticament i nacionalment inexistent a l'actualitat. A la base semàntica de la frase citada hi ha una relació causal, lògica, entre una i altra situació. Malgrat el sacrifici dels que s'exposaren per combatre la dictadura, el franquisme inspirà l'ànima d'aquesta democràcia. El franquisme existeix, doncs, en la forma mateixa (Serra en diu les estructures) de la democràcia espanyola. I Mallorca no existeix perquè l'adaptació a aquelles estructures va soterrar la possibilitat de reconstruir la seva identitat des d'una autonomia digna d'aquest nom. La inexistència de Mallorca no equival al no-res, sinó a la reducció de les energies nacionals a l'estat de latència. Dins la societat mallorquina hi ha un deix de consciència de catalanitat que no es tradueix ni en polítiques nacionalment desacomplexades ni en una cultura identificada plenament amb la catalana. Desvinculada de l'únic principi nacional creïble i factible per a les terres de tradició catalana, aquesta consciència, que desconfia, com diu Melià (1977: 229), de les entitats de volum superior, s'encongeix i es fragmenta, es dialectalitza i s'empobreix, en una il·lusòria afirmació de la pròpia personalitat que és en realitat el verí inoculat pel poder espanyol a les terres de tradició catalana, on cada granota es creu un bou. Qui conegui la tradició confederal dels regnes de la corona catalanoaragonesa —diu Melià— «sap que res no hauríem de témer del fet de pertànyer a la mateixa comunitat política» (1977: 230). Això és exacte, però Mallorca, en el sentit històric que dóna Serra a la seva negació ontològica, es debat entre l'assimilació i l'homogeneïtzació dins